

Atrasti Lietuvą

Ar archeologiniai tyrimai padeda pažinti tik praeitį, ar įgalina kitaip įvertinti dabartį, pažinti ir suprasti save? Ar atidumas, kruopštumas ir atkaklumas visada atlyginamas atradimais? Ar jau metas tikrąja žodžio prasme nerti į laiko vandenyną – pradėti mūsų ežerų pakrančių, pelkių tyrimus, tikintis atrasti iki šiol beveik nepažįstamą medinę Lietuvą? Šie ir daugelis kitų klausimų kyla klausantis archeologo, J. Basanavičiaus premijos laureato dr. Vykinto VAITKEVIČIAUS pasakojimo apie devynerius metus vykstančius Briuniaus ežero pakrantėje (Kietaviškių seniūn., Elektrėnų sav.) atrasto Bajorų kapinyno tyrimus. Čia veriasi vis ankstyvesni mūsų tautos praeities klodai, menamos vis naujos mįslės. Tačiau svarbu atrodo ne tik tai, kaip ieškota, kas atrasta, bet ir tai, kas kartu patirta – uždegančios idėjos, bičiulystė ir pilnatvės akimirkos.

Ar 2006 metais, pradėdami Briuniaus ežero pakrantės kasinėjimus, jau turėjote nuojautą, ką rasite? Kaip pasirinkote tyrimų vietą? Ar netoliese buvo kokių pilkapynų?

Ta vieta kaip tik tuo ir išsiskyrė, kad čia nebuvo žinoma apie baltų genčių laikotarpio paminklus. Kaimynystėje nėra ir piliakalnio, kuris yra tikėtinas, būdingas, visiems pažįstamas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūros ženklas. Bet tyrimų vieta turėjo kitą labai ryškų ženklą – Šuolių kaimo Švenčiaus ežerą (Briunius, telkšantis prie kapinyno, kitados buvo Švenčiaus dalis, juos jungia Šventės upelis). Švenčius – vienas iš daugelio Rytų, Pietryčių Lietuvos ežerų, kurie vadinami šventais. Žinoma, jie nebūna tuščioje vietoje. Ten pat senovės gyvenvietės, pilkapiai, šventi kalnai, akmenys ir šaltiniai. Apie Šuolius, Bajorus, Vindžiulius ir kitus apylinkės kaimus iš esmės nieko nežinojome. Apylinkę atradome pamažu, metai po metų žengdami žingsnį, antrą, trečią.

Nuo 1998 m. vieną po kito savarankiškai tyriau Rytų Lietuvos kultūros pilkapynus, sekiau lietuvių genties istorijos pėdsakais. Pradėjau nuo visiškai sunykusio, žemės paviršiuje tik archeologui įžiūrimo pilkapio liekanų Pakalnių kaime (jis pasirodė vienas iš ankstyviausių, datuojamas II a. pabaiga–III a., ir kartu vienas turtingiausių), baigiant Plikiškių pilkapiais, supiltais valstybės susidarymo išvakarėse. Galbūt ir toliau galėjau dirbuotis pagal programą, kurios tikslas buvo tirti miškų kvartalinių linijų žalojamus pilkapius (jos ariamos vykdant priešgaisrinės apsaugos reikalavimus), bet likimas lėmė kitaip. Atėjo laikas keistis. Savo metu viename pokalbių prof. Marija Gimbutienė

sakė: „Buvo nusibodęs žalvario amžius, parašius 6 svarų knygą *Bronze Age Cultures of Central and Eastern Europe* (1965), nusibodo kirviai, durklai, kardai, ietys ir strėlės. Susipažinau su senosios Europos deivėmis ir su labai skirtingo meno ir mitų lobiais – jie kuriam laikui ir užkerėjo...“

Man rūpėjo klausimas – kas buvo po to, kai Rytų Lietuvoje ir Vakarų Baltarusijoje nustota pilti pilkapius. Devynis šimtmečius lietuvių gentis pylė pilkapius, kurie reikalavo be galo daug pastangų, medžiagų ir laiko, – iki šiol didžiausia mįslė, kaip tai buvo daroma, iš kur vežamos žemės ir kiek žmonių susitelkdavo šiam darbui. Ir štai, ateina laikas, kai pilkapių atsisakoma, o iki Lietuvos valstybės, iki didžiojo kunigaikščio, vėliau karaliaus Mindaugo – dar ne mažiau kaip 120–150 metų. Apie šį istorijos tarpsnį mes beveik nieko nežinome. Kur buvo laidojami mirusieji? Deginami, palaikai užkasami? O klausimai svarbūs, kultūros istorijoje – pamatiniai.

1993 m. Kriveikiškyje prie Kernavės buvo rastas visai kitoks, nelauktas kapinynas: Gintautas Vėlius, vienas pirmųjų Lietuvos archeologų, išėjusių į lauką su metalo iešikliu, atrado visiškai kitą XIII–XIV a. Kernavę. Vietoj degintinių kapų – juk tai senosios Lietuvos sostinė, Traidienio kiemas – aptikti kapai, labai panašūs į krikščioniškus. Pradėjus Kriveikiškio kapinyno tyrimus užvirė diskusija – kas buvo Kernavės gyventojai, tie, kurie kūrė Lietuvos valstybę. Diskusija buvo dalykiška ir naudinga, joje dalyvavo G. Vėlius ir Aleksiejus Luchtanas iš vienos pusės, Gintautas Zabiela – iš kitos. Aš tuo metu dar studijavau, mintį sekiau, be to, 1996 m. dalyvavau G. Zabielos vado-

Bajorų pelkės paviršiuje – dumblas, nendrių ir viksvų šaknys. Vykinto Vaitkevičiaus nuotrauka. 2011 m.

vaujamuose Žeronių degintinio kapinyno (Trakų r.) tyrimuose. Dabar atrodo, kad visi bendrai ieškojome atsakymo, kaip senovės lietuviai buvo laidojami XIV a. Bet praėjo 10 metų – *status quo*. Vieni sako, kad XIV a. lietuvių kapų mes nerandame, nes ankstinaime kai kurių radinių datavimą, kiti sako, kad yra mūsų ieškomas XIV a., bet tuo metu dalis žmonių jau buvo priėmę krikščionybę ir laidojami nesudeginti. Kalbama apie Vilniaus Latako gatvės kapinyną (ten, kur pastatytas Vilniaus dailės akademijos bendrabutis), pastaraisiais metais nuodugniai tyrinėta Bokšto gatvės kapinyną.

G. Zabiela ne kartą kartojo, jam pritariau ir aš, kad Kernavėje turi būti dar vienas – degintinis kapinynas. Galų gale 2009 m. jis buvo atrastas Pajautos slėnio pakraštyje, Semeniškių kaime, dešiniajame Kernavės upelio krante. Tyrinėjant aptikta ir portretinė Lietuvos didžiojo kunigaikščio ir Lenkijos karaliaus Jogailos moneta. Vadinasi, ši laidojimo vieta dar buvo naudojama po krikščionybės įvedimo.

1995 m., taigi tuo pačiu metu, kai vyko tyrimai Kriveikiškyje, Algirdas Girininkas kartu su Olijardu Lukoševičiumi ir Rolandu Gustaičiu atliko pirmuosius žvalgomojus tyrinėjimus Bajorų kapinyne. Pirmieji radiniai buvo aprašyti, datuoti XII–XIII a. Tuo metu buvau Lietuvos istorijos instituto laborantas, atsakingas už kasmetinio leidinio apie archeologų atradimus

„Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje“ sudarymą. Atsimenu, renkant kompiuteriu tekstus, į rankas pakliuvo ir tyrinėjimų Bajoruose aprašymas. Tyrimai nustebino radinių gausa ir įvairove. Laimei, tuo pačiu metu A. Girininkas pasirūpino Bajorų kapinyno teisine apsauga.

Pirmieji radiniai iš Bajorų pateko į Vytauto Didžiojo karo muziejų. Ten nuvažiavęs pamačiau maišelį degintinių kaulų, keramikos šukių, kitų radinių. 2006 m. vasarą, pirmosios Bajorų ekspedicijos išvakarėse, atvažiavome į šią vietą su skolintu metalo iešikliu. Įbridome iki pusiaujo į žolę, aplinkui viskas liūliuoja, kliuksi pelkės vanduo. Nuostabu, daugybė radinių slūgsojo žemės paviršiuje, velėnoje, tarp žolių šaknų. Atrodo, pirmasis metalo iešikliu aptiktas daiktas buvo geležinė adata. Perdegusi, kiek raudona, taip gerai išsilaikiusi, kad nors siūlą verk ir siūk... Paskui žvangutis, apkalas, kirvis – viskas paviršiuje. Tapo aišku, kad pradėdame dirbti ten, kur radinių bus gausu. O buvome įpratę ekspedicijose dirbti po mėnesį ir baigti darbą atradę vieną, du ar tris daiktus.

Pirmaisiais metais Bajorų kapinyno tyrimai ir supurtė, ir užgrūdino. Po metų turėjome daugiau kaip 1000 radinių. Pas mus važiavo archeologai, draugai, lankė pažįstami ir nepažįstami elektrėniškiai, kilo savotiška euforija. Buvo ir pykčių – radinių iš Bajorų, kurie turėjo būti perduoti Kaišiadorių muziejui, užsino-

Skustuvas.

Skiltuvas.

Peiliai.

rėjo Elektrėnų savivaldybė (istoriškai Bajorai priklausė Kaišiadorių rajonui, tik 2000-aisiais jie buvo prijungti prie Elektrėnų)...

Gera prisimenu bendradarbio archeologo Gintauto Zabelos apsilankymą. Vieni pirmųjų ištartų žodžių: „Suradote naujus Obelius.“ Jis prisiminė 1983 m. Vytauto Urbanavičiaus tyrimus, kuriuose būdamas studentu dalyvavo kartu su Daiva Steponavičiene, Birute Sipavičiene, Nagliu Puteikiu. Bajoruose Gintautas taip pat kvietė ieškoti į ežerą vedančio akmeninio grindinio. Turėjau dviem rankomis smeigiamą geležinį smaigą (panašiais stribai ieškodavo partizanų bunkerų), laisvomis valandėlėmis su tuo smaigu tyrinėjom užpelkėjusias ežero pakrantes – pataikys smaigas į kokį akmenį ar nepataikys...

Ilgai užsitęsė pirmoji ekspedicija. Vieną dieną ekspedicijos jaunimas, tuo metu dar moksleiviai, betikrindami išsijotų žemių krūvą metalo iešikliu (persijotas žemes reikėjo nuolatos tikrinti, nes adatos ir kiti maži

radiniai nepastebėti išslysdavo per sietų skylutes), žemėje rado kovos kirvį – drėgną, surūdijusį dirbinį. Sako, signalas sklido iš po polietileno plėvelės, kuri buvo patiesta sijojimo vietoje.

Tuo metu mes tyrėme kalvelės viršų, už dešimties ar penkiolikos metrų į šiaurę įsirengėme sijojimo vietą. Manėme, kad pradėsime dirbuotis nuo kalvelės viršaus ir po truputį, metodiškai, plėsimės. Aš sakau, jei yra vienas, ieškokite dar. Ir iš tiesų po kelių akimirkų: „Dar vienas, vadove, dar!“

Vienas bičiulis su metalo iešikliu surado kalavijo makštų apkalą – į talką, smalsumo vedamas vis atvažiuodavo tai vienas, tai kitas archeologas. Sako: „Ieškokite kalavijo.“ Nusprendėme naujoje radimvietėje išmatuoti perkasą, pradėti tyrimus prie pelkės. Ir gal 21-ąją ekspedicijos dieną atbėga prie manęs kažkas, šaukia: „Vykintai, kalavijas!“ Apie tai buvo pranešta taip susijaudinus, lyg būtų tėvui pasakyta: „Jums gimė, gimė sūnus!“ Ten darbavosi Augustina Kurilienė, anuomet – Kaišiadorių muziejaus archeologė. Pirmojoje

Bajorų pelkėje rastas vienašmenis kalavijas, viršutinis skersinis ir buoželė.

Galimybė dirbti sausomis sąlygomis – labai svarbi. Ugnies neliestų kaulų ir karolių radimvietė. Arūno Baltėno nuotrauka. 2012 m.

Kalavijo, kirvių ir ietigalių radimvietė. V. Vaitkevičiaus nuotrauka. 2006 m.

Mėlyni stiklo karoliai pelkėje net švyti. V. Vaitkevičiaus nuotrauka. 2011 m.

ekspedicijoje visą laiką dirbome ranka rankon, ji buvo ragavusi Šventosios akmens amžiaus gyvenviečių tyrimų, pažino šlapynę, durpes. Vienašmenis kalavijas gulėjo ant briaunos ar ašmenų gal 20–25 cm gylyje, šalia jo – gal trys ietigaliai, kovos kirvis... Perkasos galą visą laiką sėmė vanduo, nutarėme, kad reikia siurblio. Tada nupirkau pirmąjį itališką siurblį už kokius 600 litų, bet vėliau jį ir prakeikiau, tiek jis mus gesdamas prikankino. Vėliau Nacionalinio muziejaus archeologai paskolino savo vandens siurblį.

Kilo nauja susidomėjimo banga, vėl lanko bičiuliai, vakarais šnekamės telefonu. Kartu su Vilniaus Žemutinės pilies tyrinėtojais Gintautu ir Ėrika Striškomis atvažiavo V. Urbanavičius. Norėjosi jam parodyti, pasitarti. Apžiūrėjo perkass viršuje, sako: „Čia viskas suardyta.“ O žiūrėdamas į pelkę, priduria: „Ieškokite kaulų.“ Sakau, čia yra degintinių kaulų, o jis: „Ieškokite, čia turi būti ugnies neliestų kaulų, žmonių kūnų...“

Ar ta vieta anksčiau buvo apsemta?

Svarstėme paprastai – čia praėjo sovietinė melioracija, pieva buvo nusausta. Vietos žmonės pasakojo, kaip jie čia arė, šienavo. Tuo metu, kai nusausindavo lankas, vieną kartą jas perardavo – apversdavo velėną. Mes patys įžemyje radome arimo žymių. Tad jei po melioracijos čia vis dar yra vandens, kitados jo turėjo būti iki juosmens ar net virš galvos.

Jau pirmąjį rudenį atsivežėme geologą Algirdą Gaigalą, aplankė geografas Rimantas Krupickas, jo žmona – dirvožemio tyrinėtoja. Visi kartojo tą patį – čia šlapynė, ji visada buvo semiama, tik reikia paimti žemės mėginius, atlikti tyrimus, įsitikinti. Po metų atvažiavo Gamtos tyrimų centro specialistės Miglė Stančikaitė, Dalia Kisielienė ir Vaida Šeirienė, padarėme gręžinius. Pasirodė, kad gamtinės sąlygos blogos, nedaug palinologinės medžiagos išliko. Vis dėlto

Įmoviniai ietigaliai, rasti pelkėje ir įtvėriamasis (dešinėje), surastas kapinyno kalvos viršuje.

Plačiaašmeniai kovos kirviai, rasti pelkėje.

Giliai pelkėje. V. Vaitkevičiaus nuotrauka. 2011 m.

2013 m. buvo paskelbtas straipsnis apie Briauniaus ežero raidą ir aplinką poledynmetyje. Ežeras pamažu traukėsi, dumblėjo. XIV a. jis jau buvo beužaugantis, o mūsų kalvelė – tai apsemiama, tai išnyranti virš vandens. Beje, mes aptikome nemažai radinių, stačiai įsmigusį į dumblą, taip pat radome keletą žvejybos kabliukų apatiniame horizonte. Paminėtina, kad praėjusiais metais Baltarusijoje to paties laikotarpio degintiniuose kapinyuose taip pat buvo rasta žvejybos kabliukų.

Visi radiniai buvo to paties laikotarpio?

Šiuolaikinių radinių – SSSR 3 kapeikų moneta ir kelios pasagos. Matyt, iš tų laikų, kai žmonės šiose pelkėse šienavo ir vėliau arkliais vilko šieną namo. Dar spėjome užrašyti aplinkinių gyventojų pasakojimus apie tai.

Ir pirmaisiais metais, ir vėliau dalydamasis Bajorų ekspedicijos atradimais bei įspūdžiais, neužimdavau jokios išankstinės pozicijos. Šiandien manau, kad tikslas – rasti atsakymą į klausimą, kaip senovės lietuviai lai-

dojo mirusiuosius XIV a., – pasiektas. Bajorų kapinyno pavyzdžiu galime pasakyti, kad jie buvo laidojami ne tik sausumoje, bet ir vandenyje. Matydami radinių gausą, atradę kalaviją, tikėjomės, kad rasime ir monetą, kuri padės atsakyti į sudėtingus datavimo klausimus. Ir vieną rugsėjo rytą, kai dauguma mūsų tyrėjų jau buvo išvykę, antroje perkasoje dirbau poroje su Augustina, ji čiupt, sako: „Vykingai, atrodo, moneta.“ O aš buvau garsiai ištaręs: „Jei rasim Jogailos monetą (jos buvo ir tebėra labai retos, branginamos) – nusiskusiu ūsus.“ Radinys apskritas kaip moneta, bet daugiau visiškai nieko negalima įžiūrėti. Tuoj vakare su numizmatikos knygomis iš Kaišiadorių muziejaus sugrįžta Augustina. Dar atsiveža valymo, konservavimo priemonių. Tuoj mes išsiaiškinsim, skambinam draugams patarimo. Moneta buvo tokios prastos būklės, kad iš pradžių net nesupratome, jog ji sidabrinė. Atrodė kaip bronzinė ar varinė, o tokių monetų XIV a. nebuvo. Bet intriga truko neilgai – gana greitai monetą parodėme numizmatams ir Eduardas Remecas akimirksniu perskaitė užrašą ПЕЧАТЪ. Vadinasi, tai moneta, nukalta didžiojo kunigaikščio Vytauto. Tą kartą ūsus išgelbė-

jau. Pagal naujausius radinius, šios monetos datuojamos 1392–1396 m.; tuo metu Vytautas atėjo į valdžią ir kalė savo monetas. Mūsų rastoji išskleidė abejones dėl radinių, kurie būdingi ne tik XIV a., bet ir XII ar XIII a. Moneta slūgsojo giliai, uždarame radinių komplekse, septintoje duobėje.

Aš sąmoningai nenorėjau skelbti kokių nors išankstinių, nepamatuotų samprotavimų apie laidojimą vandenyje, kalbėjau diplomatiškai, sakiau, kad mūsų tikslas – kruopščiai ir tiksliai viską užfiksuoti. Iki tol, nors to paties amžiaus degintiniai kapinynai buvo tiriami, nė vienas jų nebuvo deramai užfiksuotas. Vis tas pats paaiškinimas – suardyta. Kai rūpestingai sujungiau perkasų planus, ėmė ryškėti, kad, pavyzdžiui, žvangučiai telkiasi viduriniuose kvadratuose, o skustuvai – aplinkui. Pamatėme, kad tarp radinių esama tam tikrų erdvinių ryšių. Net jeigu nėra aiškesnių kapų, kaip buvome mokomi ir kaip galėjome tikėtis, tai vis tiek nėra chaosas. Atidžiai tirti, fiksuoti – būtina!

Tyrinėtojus į nevirtį varė tai, kad XIV a. degintiniuose kapinyuose dažnai nėra kapo, nematyti aiškių jo ribų. Tada sakoma: gal čia buvo ugniavietė, gal čia degino mirusiuosius. Tad mūsų pagrindinis tikslas buvo ir yra viską kruopščiai rinkti, dokumentuoti. Bajorai yra etaloninis paminklas su kolektyvinėmis kapavietėmis, gausiais ir įvairiais radiniais. Jais bus galima remtis, atliekant tyrimus kitose vietose, rašant ankstyvosios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūros istoriją.

Vis dėlto ilgainiui jūs įsitikinote, kad tai buvo laidojimo vandenyje vieta?

Pelkėje ištirtų plotų sienos lyg freskos. A. Baltėno nuotrauka. 2013 m.

Radiniai – keramikos šukės, degintiniai kaulai iš tik ką perplauto žemių kibiro. V. Vaitkevičiaus nuotrauka. 2011 m.

Radinių ant plovyklės sieto ieškoma akimis ir pirštais. A. Baltėno nuotrauka. 2013 m.

Svečiuose – archeologas Vytautas Urbanavičius. Žilvino Montvydo nuotrauka. 2012 m.

Girdėjosi ir vienokių, ir kitokių nuomonių. Pirmieji antropologiniai tyrimai parodė, kad dauguma kalvelės viršuje rastų degintinių kaulų yra žmonių (kūdikių, vaikų, jaunuolių, suaugusiųjų). Iš pradžių maniau, kad kalvelės viršus yra kapinynas – laidojimo vieta, o pakalnėje, ten, kur radome kalaviją, ietigalius – auکوjimo vieta. Ten nebuvo kaulų. Gal tie radiniai buvo vandens išplauti, gal ten įmesti. Vienas kirvis ir ietigalis buvo tiesiog stačiai įsmeigti į žemę.

Neskubėjome, dirbome nuosekliai. Ketvirtaisiais tyrimų metais jau buvome gerokai pažengę ir metodikos, priemonių prasme. 2009 m. pelkėje aptikome daug degintinių kaulų, – jie tiesiog pasipylė. Vėliau šiek tiek atokiau nuo kalavijo ir kirvių, bet iš esmės toje pačioje vietoje, tame pačiame gylyje, radome ir strėlių antgalių, dar vieną kirvį.

Tada galvoje viskas dëliojosi naujai. Ir 2010 m. išdrįsime tirti perkasą, kuri nuo pat paviršiaus buvo apsemta vandens. Nuo ryto iki vakaro galvojau, kaip ją paruošti, kaip tirti, – tų ieškojimų neišpasakosiu. Stumtelėję tyrimus į pelkę, nenusivylėme. Ten vėl radome kaulų, kelias dešimtis kitų radinių, – jie buvo susiję su kapinyno kalvelės radiniais. Ir tada drįsau pasakyti, kad tai nėra atskira auکوjimo vieta, kad tai vienas daiktas, viena vieta, tik skirtinga topografija – aukštesnė ir

žemesnė dalis. Kaip dabar prisimenu, 2010 m. vasarą Kernavės archeologai jau atidžiai tyrinėjo Semeniškių kapinyną ir, savo nuostabai, pastebėjo, kad jie yra Kernavės upelio senvagėje. Gal pusantro metro aukščio smėlio kopa, po ja – daugybė degintinių kaulų, įvairūs nedideli dirbiniai, didžiausias – žirgo skambalas. XIV a. sudegintų mirusiųjų palaikai, keramikos šukės, įkapės buvo beriamos į tekančią upelio vandenį!

Po 2010-ųjų vasaros atradimų, rugsėjo 22-ąją, Vilniuje Taikomosios dailės muziejuje Archeologijos draugija surengė vakarą „Nuo Obelių iki Kernavės“, jame buvo pristatyti naujausi Kernavės ir Bajorų atradimai. Pakvietėme V. Urbanavičių, kad jis dar kartą papasakotų apie Obelių ežero, telkšančio Ukmergės r., tyrimus ir primintų hipotezę apie laidojimą vandenyje. Salė buvo pilnutėlė, daugiausia susirinko archeologų, bet ne tik jų. Pirmasis apie Semeniškių kapinyno tyrimus kalbėjo Rokas Vengalis, po jo – aš apie Bajorus. Tada V. Urbanavičius, kuris kaip įprasta paslaptinai, su nutylėjimais pasakojo apie atradimus Obeliuose. Gerai prisimenu, kaip per diskusiją Valdemaras Šimėnas pasakė, jog vakaras yra istorinis. Galų gale archeologai pripažino, kad Vytautas Urbanavičius teisus. Beveik trisdešimt metų jis buvo vadinamas bepročiu (ir aš prisimenu, kad konferencijose ir kituose rengi-

niuose savo pasisakymus jis visada baigdavo pasakojimu apie Obelius ir reikšdavo mintį, kad turime ieškoti kapų vandenyje; kad tai iššūkis ir kartu kelias, kuriuo eidami padarysime didelių atradimų). Bet kiek turėjo praeiti metų, užaugti nauja tyrėjų karta, kuri pradėjo apie tai garsiai kalbėti. Istorijos institute V. Urbanavičius buvo su žemėmis maišomas, o tą vakarą V. Šimėnas jo archeologų bendruomenės vardu atsiprašė, pripažino, kas tuo metu jau buvo akivaizdu. Laidojimas vandenyje viduramžių Lietuvoje – ne pramanytas.

Mano pasakojimas minėtą vakarą taip pat iš esmės buvo apie tai, kaip priartėjau prie hipotezės, kuri daugelį metų buvo laikoma marginaline, pašiepiama. Daugelį metų archeologija buvo įsivaizduojama kaip sausumos tyrimai. Vladas Žulkus nardė Platelių ežere, Baltijos jūroje, tačiau visa kita, rimtoji archeologija – sausumoje. Jei pakyla vanduo, vadinasi, tirti nebeįmanoma, ir tyrimai nutraukiami.

Taip atėjo supratimas, kad turime tirti šlapynes, kad čia atsiveria visiškai nematytas pasaulis, turio omeny, išlieka organinių medžiagų – medžio, odos, kaulo – radinių. Šios medžiagos išlieka drėgnoje aplinkoje, esant palankioms sąlygoms. Geras Kernavės Žemutinio miesto pavyzdys. Turime odinius batus, medinius šaukštus, kaulinius apkalus, nes jiems buvo palanki terpė. Šiandien jau baigta konservuoti unikali gluosnio (blindės) lazda su įrėžomis iš Bajorų pelkės, iš XIV a. degintinių kapų horizonto.

Ar kaimyninėse šalyse yra užfiksuotas panašus laidojimo būdas, t. y. laidojimas vandenyje?

Latvijoje buvo tokių tyrimų, juos pasisakymuose minėdavo ir V. Urbanavičius. Šiaurinėje Kuršo dalyje, besisiejiančioje su senosiomis lyvių žemėmis, Talsų mieste, yra Vilkmuižos ežeras. XX a. trečiojo dešimtmečio pabaigoje–ketvirtojo pradžioje vietiniai žvejai iš ežero dugno ištraukdavo radinių, kurie pasiekdavo muziejus. Vėliau archeologo Eduardo Šturmo vado-

vaujama ekspedicija pabandė tirti šio ežero dugną, ir jie per dešimt dienų graibštais kaip tikri žvejai iškėlė įspūdingą skaičių radinių. Daugelis jų buvo rodomi ir mūsų Nacionaliniame muziejuje, archeologijos parodoje „Kuršiai – baltų vikingai“ (2008). Bet visur ta pati bėda – yra ir daugiau radinių iš šlapynių bei ežerų, o kaulų nėra. Gal jų nerasta todėl, kad niekas atidžiai neieškojo, visą dėmesį skyrė gražiems dirbiniams? Tada galima samprotauti kaip E. Šturmas, kad tai senovinis, iš vikingų perimtas laidojimo būdas, kai į vandenį beriami kaulai, pelenai, įkapės. Tačiau faktas – Vilkmuižos ežere kaulų nerasta. Panaši padėtis susiklostė po tyrimų Obeliuose. Plaunant per sietus, sietelius kaulų buvo rasta daugybė, daugiau kaip 10 kg. Tai matyti ir V. Urbanavičiaus sukurtame dokumentiniame filme apie Obelių tyrinėjimus – „Obelių ežero paslaptys“ (1983). Kaulai buvo rasti ir ištirti, bet vėliau jie dingę. Apie dėžę, patekusią į VU Medicinos fakultetą, kalbėjo daugelis, tačiau apie 1995–1996 m., vos pradėjus kalbą apie Obelius, visi kėlė tą patį klausimą: jei norite įrodyti, kad tai kapinynas, kur kaulai? Kaulų buvo, bet jų saugojimo vieta nežinoma... Dera pridurti, kad ilgą laiką degintiniai kaulai apskritai nebuvo renkami, saugomi, nes nemokėta jų tirti. Taip buvo ne tik Lietuvoje, bet ir aplinkiniuose kraštuose. Degintiniai kaulai nedomino – jei negali pamatuoti kaukolės aukščio, pločio, negali pasakyti, ar tai plačiaveidžių, ar pailgakakčių tipas – tai niekas nesuko galvos. Manote, kad imdavo tyrimams visus griaučius iš griautinių kapų? Buvo imama kaukolė kaip dr. Jono Basanavičiaus laikais ir ilgieji kaulai – kam kitų dalių reikia?

Kaip galėjo būti su Vilkmuižos ežeru ir kitomis vietomis? Jei degintinių kaulų atidžiai neieškosi, jų nerasi. Kaulus pamatai, kai stipria srove per sietus išplauni žemę. Lenkijoje, Baltarusijoje tokių radimviečių nėra, tačiau atrodo, kad jų niekas tinkamai ir neieškojo.

Norint pradėti archeologinius tyrimus pelkėje reikia didelės drąsos. Būtina turėti labai stiprų motyvą, priemonių, lėšų arba turi būti koks nors ypatingas

Gluosnio (blindės) lazda su įrėžomis. Rasta Bajorų pelkėje, tarp XIV a. radinių.

projektas. Pavyzdžiui, tokie yra tyrimai Klaipėdos piliavietėje, kur aukštas gruntinis vanduo. Šlapynės užima didelę Lietuvos ploto dalį, tačiau reikia pasiryžimo, noro, užsispyrimo ir, svarbiausia, supratimo, kad jas išžvalgyti ir detalai tirti prasminga. Šie tyrimai gali atverti iki šiol nepažįstamą pasaulį. Atrandame bronzą, varį, geležį, o visa kita? Juk aiškiai suvokiame, kad senoji mūsų kultūra medinė, medžiaginė. Ir šis žodis liudija, kad viskas buvo dirbama, skaptuojama iš medžio, gal iš šaknų pinama ir panašiai.

Taip mane įviliojo, įtraukė šlapynių archeologija. Nesakau ir niekada nesakysiu, kad tokie tyrimai man nepatinka. Priėmiau juos kaip iššūkį. Kasinėdami pelkę kartu su bendražygiais patyrėme daugelį išbandymų ir labai daug išmokome. Jau antri, treči metai dirbame sausai, įbrendame į pelkę, apsitveriamo, sukrauname pylimą ir vandenį nusiurbiamo. Išjungsi siurbį, arba jis suges – apsems. Tapome archeologais inžinieriais, konstruktoriais. Šiais metais jau du kartus patiems pavyko sutaisyti gendančius siurblius.

Vis dėlto kokios hipotezės peršasi po devynerių metų Bajoruose?

Ko labiausiai trūko Bajorų pelkės tyrimams? Atsakymo į klausimą, kodėl mirusiųjų palaikai buvo beriami į ežerą, kodėl taip buvo daroma? Praėjusiais metais į pagalbą atėjo Daiva Vaitkevičienė, kuri, nagrinėdama lietuviškas pasakas, jų struktūrą, parašė nedidelę studiją „Paukštė, kylanti iš pelenų: pomirtinis persikūnijimas pasakose“ (2013 m. paskelbta „Tautosakos darbuose“, t. XLVI). Esmė tokia: mirusiojo kūnas atiduodamas ugniai, sudeginamas, o kad siela atgimtų, toliau suktųsi gyvybės ratas, reikia, kad degintinius kaulus paliestų vanduo – nors mažiausias lašas, nors ašara. Tą akimirką iš kaulų pakyla vandens paukštis, dažniausiai antis. Lietuviškuose ir latviškuose pasakų

variantuose ryškėja dvi pagrindinės linijos: kai nesudegintų mirusiųjų palaikai yra laidojami žemėje, ant kapo išauga medis; kitose – palaikai atiduodami ugniai ir tuomet jie turi susiliesti su vandeniu. Galbūt tai atsakymas į archeologams kylančius klausimus?

XIV a. valstybė išgyveno sudėtingus laikus, vyko karas, žuvo kariai, beginkliai žmonės. Galbūt laidojimas vandenyje – senas paprotys, kilęs iš indoeuropiečių kultūros, kuris Lietuvos valstybės laikais tapo sąmoningai, aiškiai suvokiama religine praktika, kurios gilioji prasmė ir svarba – kad žmonės greičiau atgimtų, kad gyvybės ratas nenustotų suktis, žuvusiųjų vietą užimtų gimstantieji.

Anksčiau svarsčiau, kad per krikštą buvo pašventinta žemė. Galbūt nepriėmę krikšto senovės lietuviai atsitraukė, atsigręžė į vandenį, nes krikščionių pašventinta žemė jiems buvo suteršta. Krikščionybė žvelgia į vandenį kaip į piktųjų dvasių pasaulį, pragarą, visiškai priešingai vanduo vertinimas senovės lietuvių. Jokių būdu nesakau, kad tai hipotezė, veikiau svarstymai. Rinkau apie tai medžiagą, mačiau, kad buvo išlikęs ne sava mirtimi, ne savo laiku mirusiųjų laidojimo pelkėse paprotys. Byla sudėtinga, nelabai ir norisi jos imtis. O Daivos tyrimas yra tęstinas, tikrintinas.

Ar galėjo Lietuvoje koegzistuoti keli skirtingi laidojimo būdai tuo pačiu istoriniu laikotarpiu?

Svarstyтина. Apie tai esame išsamiai rašę kartu su Laurynu Kurila straipsnyje, skirtame mirusiųjų deginimo papročio refleksijoms padavimuose (2011 m. paskelbtas „Tautosakos darbuose“, t. XLI). Laurynas iš Sankt Peterburgo archyvų parvežė labai įdomų tekstą apie Lapainios upelį, kuris teka pro Migonių piliakalnį Kaišiadorių rajone. XIX a. antroje pusėje Eduardas Volteris užrašė padavimą, kad į upelį buvo beriami sudegintų mirusiųjų palaikai. Greta – Migonių

Remdamasis keramikos šukėmis iš Bajorų kapinyno Vilniaus puodžių cechų atkūrė XIV a. puodus. Aistės Kazimieraitytės nuotrauka.

Radinių apskaitai – ypatingas dėmesys. A. Baltėno nuotrauka. 2013 m.

pilkapių grupė. Reikia turėti omenyje, kad piliakalnis buvo gyvenamas 1000 metų, o pilkapių tėra kelios dešimtys – aiškiai per mažai.

Ne kartą šviesios atminties Ida Stankevičiūtė yra svarsčiusi apie tai, kad Neris yra kupina mirties simbolikos. Neries pakrantėje daug pilkapių, bet trūksta kapų... Pastaruoju metu archeologas Gediminas Petrauskas siekia parodyti, kad Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikais, iki krikšto 1387 m. ir po jo sudeginti mirusieji buvo laidojami sausumoje ir vandenyje.

Beje, Bajorų pelkės kasinėjimai mums pateikė radinių, kurių datavimas kol kas nenustatytas, jie gali būti iš bronzos arba ankstyvojo geležies amžiaus (I tūkst. pr. Kr.) arba romėniškojo laikotarpio (I–IV a.) – tai ugnies neliesti kaulai, kurie kitados buvo sumesti į vandenį. Kaulai nėra išdėstyti anatominė tvarka, nė pėdsako minkštųjų audinių – šie radiniai tolimu aidu primena tai, ką 2006 m. ištarė V. Urbanavičius: „Ieškokite kaulų.“

Reikia pridurti, kad V. Urbanavičius Obelių ežere ieškojo ne to, ką atrado. Vandenyje jis tikėjosi rasti Brūkšniuotosios keramikos kultūros kapų, kuriems būtų apie 2000 ir daugiau metų. Ieškojo viena, rado kita! Tačiau pirmą kartą buvo padaryta išvada, kad laidojimas vandenyje yra mūsų senovės kultūros dalis, tarkim, įmanomas.

Brūkšniuotosios keramikos kultūros atstovai pylė didelius piliakalnius, augino gyvulius, buvo pametę galvas dėl kaulinių dirbinių. Bet apie šios kultūros kapus ir juo labiau kapinynus žinome labai mažai (kapinynas Kernavės Pajautos slėnyje – išimtis).

Tyrimų ploto kvadratai ir ketvirčiai turi savo kibirus, su jais žemė perduodama plovėjams. V. Vaitkevičiaus nuotrauka, 2011 m.

Turim šimtus piliakalnių Zarasų, Utenos, Ignalinos, Švenčionių rajonuose, jų ryšys su vandeniu labai glaudus. Skamba mėgstamas V. Urbanavičiaus posakis: „Kapai dinga kaip į vandenį.“ Jis pats ieškojo ir kitus ragino jų ieškoti vandenyje. Obeliai labai tiko, ypač kai Adolfas Tautavičius atkreipė dėmesį į 1840 m. vietos dvarininko Jono Pamerneckio laišką Teodorui Narbutui. Jame kalbama apie „Troją“ – gausius radinius, kuriuos, nuleidus Obelių ežero vandenį, netoli kranto surado baudžiauninkai.

V. Urbanavičius Obelių ežere atrado valstybės laikotarpio laidojimo vietą. Bajoruose iš pradžių dirbome prie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės radinių ir staiga, visiškai netikėtai – archajiški, seni laikai. Radome dvidešimties mėlynų karolių su balta bangele vėrinį, iš alavo lydinio pagamintų skirstiklių, ten pat ankstyvos lipdytos keramikos grublėtu ir lygiu paviršiumi, kelis perdegusius akmenis ir ugnies neliestų kaulų. Jų datavimui reikia lėšų, kol kas nesiseka rasti paramos.

Bajorų pelkės tyrinėjimų rezultatus šiandien galima matyti valstybinės religijos, arba Šventaragio reformos, lauke. XX a. aštuntajame–devintame dešimtmetyje Vladimiro Toporovo ir Algirdo Juliaus Greimo išsakytos idėjos turi pagrindą. Kuriantis valstybei buvo įtvirtintas vienas, vienodas laidojimo būdas – mirusieji buvo deginami. Tyrimai Obeliuose, atradimai Bajoruose ir Kernavėje rodo, kad sudegintų mirusiųjų palaikai buvo laidojami ne tik sausumoje, žemės paviršiuje, bet ir beriami į vandenį.

Klausinėjo Saulė MATULEVIČIENĖ